

Bosnien - Hercegovina

I skuggan av utvecklingen

Cecilia Liljedahl
Marija Sunnliden

Abstract

Denna teorianvändande uppsats handlar om konsekvenserna av skuggekonomin utbredning i post-konfliktuella samhällen och hur dessa påverkar utvecklingen i Bosnien-Hercegovina. Vi har använt oss av Roland Paris IBL-teori på statsnivå och Carolyn Nordstroms hypoteser på individnivå för att bättre belysa problemen som ett post-konfliktuellt samhälle ställs inför när det gäller skuggekonomin utbredning och konsekvenser. Genom att tydliggöra vad som omfattas av skuggekonomin på dessa två nivåer belyser vi vilka positiva respektive negativa konsekvenser skuggekonomin medför. Den inofficiella sektorn i Bosnien-Hercegovina har ökat och staten har blivit allt svagare och därigenom fått svårt att bygga upp starka institutioner vilket syns i den offentliga sektorn som präglas av korruption. På individnivå har skuggekonomin tagit över statens tidigare roll som socialt skyddsnät, arbetsgivare och inkomstkälla. Dessa delar fungerar positivt då skuggekonomin blir nödvändig för att säkra överlevnaden för individer, men också negativt för staten som blir lidande vilket påverkar exempelvis sjukvården, rättsväsendet och skolsystemet.

Nyckelord: informell ekonomi, ekonomisk utveckling, IBL, Bosnien-Hercegovina, skuggeekonomi, Daytonavtalet

Antal tecken med blanksteg: 47 478 st.

Innehållsförteckning

1 Inledning	1
1.1 Frågeställning.....	1
1.2 Metod och material	2
1.3 Teori.....	3
2 Analys	5
2.1 Liberal demokrati & fri marknadsekonomi	5
2.2 Fredsbyggandet i Bosnien–Hercegovina	6
2.3 Skuggekonomi som fenomen.....	7
2.4 Fallet Bosnien	9
3 Skuggekonomins roll för utvecklingen och dess konsekvenser	13
3.1 Individnivå – Nordstrom.....	13
3.2 Statsnivå – IBL	14
4 Resultat	17
4.1 Svar på forskningsfråga och diskussion.....	17
5 Referenser	19

1 Inledning

I många av dagens efterkrigssamhällen har en ny form av ekonomi vuxit fram som består utav bland annat kriminell verksamhet och obeskattad verksamhet överlag. Skuggeekonomin sprider sig ofta in över gränserna även vad gäller den officiella ekonomin, detta främst genom handel och liknande. De pengar som rör sig i skuggeekonomin hamnar till viss del i den officiella ekonomin vilket gör att de olika ekonomiska systemen kan vara svåra att skilja åt. Det är också svårt att räkna fram en exakt siffra över hur stor skuggeekonomin är i respektive land.

Vi har valt att studera skuggeekonomin i Bosnien-Hercegovina och mer specifikt vilken inverkan denna haft på landets ekonomiska utveckling. Bosnien-Hercegovina är ett post-konfliktuellt samhälle efter kriget som tog slut 1995 och precis som i många andra liknande fall har FN intervenerat landet och arbetat med bland annat fredsbyggande. Som en del i denna process har man liberaliserat landets marknad vilket skapat stora klyftor i samhället som i sin tur fått stor inverkan på skuggeekonomins utbredning.

Kriget i Bosnien avslutades när Daytonavtalet undertecknades, och konsekvenserna av bristerna i avtalet syns i landet än idag. Genom det internationella samfundet kom massor av pengar in i Bosnien-Hercegovina i form av bistånd, men det mesta av pengarna försvann ner i privata fickor och en mycket liten del kom befolkningen till godo. Än idag är landet på många sätt beroende av biståndspengar utifrån då landets infrastruktur fortfarande är bristfällig och korruptionen är mycket utbredd.

Studiens fokus ligger på skuggeekonomins utbredning i Bosnien-Hercegovina och vilka konsekvenser som detta har fått för landets utveckling. Med utveckling menar vi framförallt den ekonomiska utvecklingen, då det är denna som påverkats mest av skuggeekonomin. Samtidigt påverkar ekonomin hela samhället, utan en fungerande ekonomi kan staten inte uppfylla sin roll och tillhandahålla befolkningen det som den behöver.

1.1 Frågeställning

Vilka konsekvenser har skuggeekonomin fått för det post-konfliktuella samhällets utveckling i Bosnien-Hercegovina?

När Jugoslavien fortfarande var ett enat land under Tito (Josip Broz) existerade redan den inofficiella ekonomin parallellt med den officiella. Efter Titos död började skuggeekonomin växa sig starkare och idag har den ett ordentligt grepp om hela det ekonomiska systemet i Bosnien-Hercegovina. Vi är intresserade av att ta reda på vilka konsekvenser som detta fått för landets

övergripande ekonomiska utveckling, eftersom skuggekonomin genomsyrar så mycket i såväl samhället som i de internationella relationerna.

1.2 Metod och material

Skuggekonomin är svår att mäta. Vissa kriterier går att sätta upp, men då materialet bygger på uppskattningar är dess validitet låg och det är därför svårt att göra jämförelser mellan olika länders skuggekonomier. Vi har valt att genomföra vår undersökning som en fallstudie för att kunna gå ner på djupet när det gäller problematiken med skuggekonomin i Bosnien-Hercegovina. Att vi valde Bosnien-Hercegovina beror på att skuggekonomin där har ökat sen krigets slut 1995 och haft en påverkan på samhällets utveckling i och med dess utbredning.

Att göra en fallstudie av något innebär att man samlar mycket data om ett specifikt fall. Det är också viktigt när man gör en fallstudie att avgränsa sig, veta vad som berör fallet och vad som inte gör det samt att man beskriver sitt fall ingående. (Johannessen & Tuft 2003 s. 56) Då vi undersöker ett land blir avgränsningen tydlig när det gäller vilka delar som vi behöver ta med i vår undersökning. Det blir svårare att avgränsa det ämne som vi valt eftersom avgränsningar i sig inte ligger i ämnets egen natur. Skuggekonomin är inte ett fenomen som håller sig innanför några specifika gränser utan är ett globalt, flytande fenomen. Vi har valt att utgå ifrån tidigare forskning inom detta område där kriterierna för vad som ryms i en skuggeekonomi är fastlagda. Då vårt forskningsområde i sig inte handlar om skuggekonomin exakta storlek utan om dess konsekvenser för samhället så har vi inget direkt behov av att kunna fastställa vilken metod som passar bäst vid mätning eller uppskattning av dess storlek.

Vi har valt att fokusera på ett land och ett specifikt fenomen vilket gör att vi hamnar relativt långt ner på abstraktionsstegen. (Teorell & Svensson 2007 s. 46) Vi hade kunnat välja att till exempel jämföra teorier om skuggekonomier men detta hade då stannat på en högre abstraktionsnivå. Visserligen hade detta kunnat resultera i mer generaliserbara slutsatser, men då vi var mer intresserade av det specifika fallet än av att generalisera vårt resultat valde vi att inte göra en komparativ undersökning. Det bästa sättet att göra en fallstudie på är att utgå ifrån insamlat primärmaterial. I det här fallet har vi inte haft den möjligheten på grund av att det material som vi skulle ha behövt är alltför brett och svårt att samla in, ett sådant arbete hade troligtvis tagit många månader i anspråk.

Det befintliga material vi har hittat bör vara tillräckligt för den här typen av studie, vi har letat material på många olika ställen och försökt att avgränsa oss inom ramarna för det aktuella området. Det sekundärmaterial vi valt består bland annat av en del artiklar som specifikt tar upp fallet Bosnien–Hercegovina och skuggekonomin, exempelvis Berit Bliesemann de Guevaras artikel från 2005 som handlar om problematiken av parallella strukturer i det bosniska samhället.

Michael Pugh är en professor i Fred- och konfliktvetenskap som har skrivit flera artiklar angående skuggekonomin och dess inverkan i Bosnien-Hercegovina och vi har använt oss av tre av dessa. Uppskattningen av skuggekonomin storlek

i Bosnien-Hercegovina har vi hämtat från en undersökning av Roberto Dell'Anno och Marje Piirisilds (2004). En artikel som mer generellt berör skuggekonomier och dess definitioner är ”The Shadow Economy” som är skriven av Matthew H Fleming, John Roman och Graham Farrell. Utifrån denna artikel har vi hämtat den definition av skuggeekonomi som vi utgår från. Dessa artiklar i kombination med ytterligare några akademiska artiklar och böcker har vi använt som vår grund för denna uppsats.

1.3 Teori

Det område som vi valt att studera, skuggeekonomin, genomsyrar hela samhället. På grund av detta kan det vara svårt att välja en specifik del att lyfta fram samt att avgränsa sig i materialet utan att skära bort för mycket av det som är väsentligt för undersökningen. Vi har därför valt att använda oss av två olika perspektiv i vår uppsats, individperspektivet respektive statsperspektivet. Vi har valt att inte ta med det internationella perspektivet då detta inte är relevant för vår undersökning. Då skuggeekonomin i allra högsta grad påverkar både individerna och staten har vi valt att ta med båda dessa perspektiv i vår uppsats, och för att göra detta så tydligt som möjligt har vi valt att presentera delar av materialet utifrån två olika teorier.

På statsnivå har vi valt att använda oss av Roland Paris ”Institutionalization Before Liberalization”-teori (IBL) då denna med framgång kan appliceras på fallet Bosnien-Hercegovina. Paris menar att en svag stat måste skapa starka institutioner innan en marknadsliberalisering kan bli möjlig. Utan fungerande institutioner medför liberaliseringen stora ekonomiska problem för landet vilket påverkar stabiliteten och utvecklingen i en negativ riktning. I sin bok *At War's End* presenterar Paris IBL-teorin ingående samtidigt som han lyfter fram sin kritik mot det internationella samfundets sätt att arbeta med fredsbyggande. (Paris 2004 s.179ff.)

För individnivån har vi valt att använda Carolyn Nordstroms hypoteser gällande individer som berörs av skuggeekonomin. Nordstrom är antropolog och har således ett annat fokus än vad statsvetaren Paris har. Vi har valt att använda två av Nordstroms böcker, *Shadows of War* (2004) och *Global Outlaws* (2007). Nordstrom gör ett antal intervjuer och observationer på olika platser i världen, däremot gör hon ingen presentation av situationen i Bosnien-Hercegovina. Dock visar hennes slutsatser att människor tenderar att bete sig på liknande sätt i situationer som uppstår i och kring skuggeekonomin oavsett var i världen de befinner sig. Vi har valt att använda Nordstrom då hon presenterar nödvändighetsperspektivet som uppträder i dessa specifika situationer samt att hon tydliggör att en utbredd skuggeekonomi måste tas med i beräkningarna för utvecklingen i post-konfliktuella samhällen. (Nordstrom 2004 s. 211)

Genom vårt sätt att använda dessa två perspektiv och vårt sätt att använda författarnas respektive teori och hypoteser blir vår studie av det teorikonsumerande slaget. En teori måste ha en viss generaliseringsnivå och täcka mer än enstaka fall, och en hypotes är ett antagande om samband mellan fenomen

som prövas empiriskt och som gäller tills en bättre förklaring tagits fram (Johannessen & Tufte 2007 s. 29, 34). Vi använder teorier och hypoteser för att tydliggöra de konsekvenser som skuggekonomin har för utvecklingen, både vad gäller individerna och staten.

Vi var från början intresserade av att använda oss av Isbister's *Dependency theory*, vilken går ut på att de rika länderna i väst tenderar att profitera på de fattigare länderna världen över. (Isbister 2006 s. 41ff.) Vi hade tänkt dra paralleller mellan Paris kritik mot det internationella samfundet och den snabba liberaliseringen av marknaden i post-konfliktuella samhällen. Vi bestämde oss dock för att inte utforma vår studie på det viset eftersom dependency theory befinner sig på en högre abstraktionsnivå än IBL. Visserligen en hög abstraktionsnivå vara positivt om man utformar en komparativ studie där tanken är att resultatet ska vara generaliserbart. Vi valde dock att försöka gå mer på djupet kring det problem som vi studerar och därför kommer vi inte att använda oss av dependency theory.

2 Analys

2.1 Liberal demokrati & fri marknadsekonomi

Efter krigets slut har det skett en förändring när det gäller hur man arbetar med fredsbyggande i efterkrigssamhällen. Det internationella samfundet som leder fredsbyggandet internationellt består av ett nätverk av olika aktörer där så gott som alla tagit sig an "The Liberal Peace Theory" som den teori man arbetar utifrån. (Paris 2004 s. 22) Det är ett strategiskt nätverk som tillsammans eftersträvar global stabilitet genom social transformation (Duffield 2001 s. 12).

"The Liberal Peace" är en teori där man menar att liberala stater är mer fredliga, såväl inomstatligt som gentemot andra stater. (Paris 2004 s. 6) Det som man bland annat arbetar med är demokratisering, god samhällsstyrning, mänskliga rättigheter och utvecklade öppna marknader (Mac Ginty & Richmond 2007 s. 491).

När det gäller ekonomi innebär liberaliseringen en fri marknad. Statens inflytande minskar och möjligheterna för de aktörer som finns inom den privata marknaden ökar. (Paris 2004 s. 5) Undersökningar har visat att marknadsekonomier är mindre benägna att hamna i inbördeskrig än andra och därför är det inte så konstigt att man arbetar med just liberalisering av ekonomin i efterkrigssamhällen. (Paris 2004 s. 42) Dessa undersökningar har dock gjorts bland etablerade marknadsekonomier och inte bland stater i förändring och därför finns det anledning att titta mer på relationen mellan liberalisering, fred och utveckling (Paris 2004 s. 44–45). Man utgår alltså ifrån att det fungerar likadant i krigsdrabbade fattiga länder som det gör i postindustriella rika länder (Pugh 2, 2005 s.24).

De flesta aktörerna inom det internationella samfundet ser liberalisering som det bästa sättet att lösa konflikter och att en fri marknad leder till utveckling och säkerhet. Genom att ekonomin blir viktig i utvecklingsarbetet får också näringslivet stort utrymme i arbetet med utvecklingen i efterkrigssamhällen. (Duffield 2001 s. 195) Näringslivet blir därigenom alltmer fokuserat på konkurrens och aktörernas förmåga att klara sig själva. (Duffield 2001 s. 30).

Fred och utveckling kan i dessa sammanhang så gott som ersättas med ordet liberalisering (Duffield 2001 s. 10f). Resultatet av detta sätt att jobba med freds- och statsbyggande är i många fall svårt att se, dock finns det vissa fall där man börjar skönja en oroväckande bild. Ett av dessa fall är Bosnien–Hercegovina.

2.2 Fredsbyggandet i Bosnien–Hercegovina

Daytonavtalet som slöts november 1995 avslutade våldet i Bosnien–Hercegovina och var det som påbörjade landets väg mot att bli en liberal demokrati. (Paris 2004 s. 99) Det internationella samfundets fredsbyggandestrategier sattes in för fullt under ledning av FN och dess Höge Representant för Bosnien–Hercegovina. Högste Representanten har tolkningsföreträde när det gäller att tolka Daytonavtalet och det internationella samfundet har rätt att lägga sig i så gott som allt i det bosniska samhället. (Berglinde 2005 s. 13; Belloni 2001 s. 164) Tolkningsföreträdet har använts vid flera tillfällen till att avsätta politiska ledare som varit ett hinder för statsbyggnadsprocessen, men det har samtidigt ökat på det internationella samfundets ”top-down”-styre. Samarbetet mellan det internationella samfundet och Bosnien–Hercegovina i fredsbyggnadsprocessen har varit ojämnt fördelat och det internationella samfundet har tagit störst plats i utvecklingsprocessen (Belloni 2001 s. 175).

Daytonavtalet omfattade inte bara ett fredsavtal, utan också delar om författningen och marknadsekonomin såväl som en del om hur territoriet skulle delas. I författningen förutsätts att de etniska grupperna ska ha särskilda intressen på grund av deras specifika bakgrunder, och på så vis har de etniska motsättningarna byggts på ytterligare istället för att lösa de underliggande motsättningarna. (Berglinde 2005 s. 12; Pugh 1, 2005 s. 4) En övertro på demokrati som lösning på konflikter har varit det generella inom fredsbyggande och så även i Bosnien–Hercegovina, istället kan ett flerpartisystem i ett efterkrigssamhälle öka oroligheterna och motsättningarna. (Berglinde 2005 s. 45) Valet som hölls i september 1996 stärkte samma separatistströrelser som startat kriget några år tidigare och valprocessen ledde till nya institutioner fyllda med folk som öppet var emot samarbete (Paris 2004 s. 101, 103).

I Bosnien–Hercegovina så vilar mycket av politiken på Arend Lijpharts tankar kring ”power-sharing” och gruppautonomi. (Belloni 2001 s. 172) Lijpharts modell har utgjort grunden för hur man försökt jobba med den etniska delningen i Bosnien–Hercegovina. Detta har dock snarare fått motsatt effekt och istället bidragit till än mer segregering och nationalism och alltså visat sig vara en dålig modell för ett före detta krigssamhälle. (Paris 2004 s. 193) ”Power-sharing”-modellen uppmuntrar till exempel inte de som vill rösta över de etniska gränserna, istället åsidosätter ”power-sharing”-metoden de minoritetsgrupper som inte omfattas av systemet. Författarna Boris Divjak och Michael Pugh menar att fredsbyggandeprocessen i Bosnien–Hercegovina som utformats efter ”the liberal peace”-programmet i själva verket försvagat och skadat de mest ömtåliga delarna av det bosniska samhället (Pugh & Divjak 2008 s. 380).

En kritik som riktats mot avtalet är att det bara var en snabb lösning av situationen just då och ingen långsiktig lösning. Mycket pengar har kommit in i landet utifrån och en stor del har kanaliserats genom olika NGO:s på grund av att man sett uppbyggnaden av civilsamhället som viktigt. Framgångar har mätts i

antalet NGO:s som verkat i landet, och dessa är många i Bosnien–Hercegovina (Belloni 2001 s. 169).

Detta sätt att ge hjälp har ökat ”top–down” styret. För att få pengarna så måste NGO:s jobba med det som givarna tycker skall prioriteras, använda rätt ord i sina ansökningar och flytta från projekt till projekt för att kunna fortsätta sitt arbete och hålla organisationen vid liv. Den sociala och ekonomiska utvecklingen blir genom detta fortsatt beroende av hjälpen från det internationella samfundet. De lokala behoven har inte varit ledande och det har varit ett system där de som lärt sig systemet kunnat utnyttja det till sina egna behov. (Belloni 2001 s. 173, 176)

Daytonavtalet avbröt en våldsprocess och medförde politiska val, liberaliserad ekonomi och privatisering eftersom marknadsekonomi ses som en naturlig ordning enligt nyliberala filosofin. Varje försök till planering ses som en återgång till planekonomi och korruption och detta har kommit att prägla internationella samfundets fredsbyggande i Bosnien–Hercegovina. (Berglindh 2005 s. 54 - 55) Trots att man på detta sätt försökt motverka korruption och nationalism så har den humanitära hjälpen och den kriminella politiska eliten uppehållit grunden för etnisk nationalism (Belloni 2001 s. 165). Tanken med ”the liberal peace-theory” och liberaliseringen av marknaden har alltså varit att man velat minska risken för korruption och kriminell ekonomi, men i Bosnien–Hercegovina, såväl som i andra efterkrigssamhällen, har detta istället fått motsatt effekt.

2.3 Skuggeekonomi som fenomen

Skuggeekonomin är den ekonomi som på många sätt är dunkel och omätbar. Den definieras på olika sätt men innefattar det som faller utanför statens ekonomiska beräkningar och går under många olika namn som till exempel skuggeekonomi, informell ekonomi, gömd ekonomi, svart, underjordisk, grå, hemlig, illegal och parallell ekonomi, för att lyfta fram ett antal av de olika benämningarna. En del av denna ekonomi återfinns inom den kriminella världen och berör delar som narkotikasmuggling och prostitution. Andra delar av skuggeekonomin innehåller bara någon illegal komponent som till exempel anställningar med oregistrerade betalningar, men också helt legala bitar som exempelvis hushållsproduktion. Sammantaget innefattar alltså skuggeekonomin stora delar av den totala ekonomin världen över. (Fleming; Roman; Farell 2000 s. 387)

Det finns två större inriktningar på hur man definierar skuggeekonomin. Dessa skiljer sig inte åt speciellt mycket utan har egentligen bara olika utgångslägen kring hur de väljer att mäta fenomenet. En del ser det helt som den ekonomiska aktivitet som är oregistrerad och en del definierar skuggeekonomin efter vad som kännetecknar den specifika aktivitetens beteende. Båda inriktningarna delar in skuggeekonomin i fyra olika komponenter: den kriminella, den irreguljära, hushållssektorn och den informella sektorn. Den kriminella sektorn är illegalt producerade varor och tjänster, den irreguljära sektorn är de varor och tjänster som produceras legalt men som kringgår till exempel skatter. Hushållssektorn är hushållsproduktion och den informella sektorn är de ekonomiska aktiviteter

(exempelvis mindre företag) som kommer undan avgifter och därigenom inte heller får tillgång till förmåner. (Fleming; Farell; Roman 2000 s. 389ff)

Skuggekonominns aktiviteter är inte registrerade och räknas därför inte in i den formella mätningen av en stats ekonomi. Därigenom representerar BNP i många fall inte heller en stats reella ekonomi. Där skuggekonomin är stor så minskar statens inkomster och de kriminella aktiviteterna ökar. Dessa är sällan önskvärda men en stor del av skuggekonomin kan vara positiv då den förser människor med grundläggande förnödenheter och ger inkomst. I och med att skuggekonomin berör olika delar av ett samhälle är det svårt att tydligt se konsekvenserna när det gäller ekonomisk tillväxt och utveckling. (Fleming; Farell; Roman 2000 s. 392, 398)

En del väljer att arbeta inom skuggekonomin för att komma undan höga kostnader. Trots detta är det inte säkert att en omreglering gällande statliga kostnader skulle minska skuggekonomin. Mindre pengar till staten innebär dock att staten blir sämre på att fullgöra sin roll och blir därigenom mindre attraktiv för medborgarna. Ett dilemma framträder, och risken blir större att fler söker sig till skuggekonomin. (Fleming; Farell; Roman 2000 s. 395) Korrupta och ineffektiva institutioner såväl som avsaknad av laglydighet leder direkt till ökad skuggekonomi och detta kan leda till en ond cirkel. (Orviska et. al. 2006 s. 721) Även om den kriminella delen av ekonomin kan sägas bidra med pengar till den formella ekonomin så har den konsekvenser. En stat som inte får in pengar genom skatter och andra avgifter får svårt att tillgodose grundläggande behov och det kostar enorma summor att försöka bekämpa kriminaliteten. (Fleming; Farell; Roman 2000 s. 395)

Mätning av skuggekonomi kan ske på olika sätt. Många av de kvalitativa undersökningarna som görs berör bara en specifik sektor inom skuggekonomin eller ett specifikt land och är därför svåra att generalisera till andra sammanhang. De metoder man använder för att mäta är bland annat intervjuer av människor som själva verkar inom skuggekonomi och mätningar av hur mycket förväntade nivåer av inkomster avviker från det reella värdet av konsumtion. (Fleming; Farell; Roman 2000 s. 399) Detta visar tydligt de fall där människor kan konsumera för mycket högre belopp än vad de enligt officiella siffror tjänar och därigenom kan uppskattningar av skuggekonominns storlek göras.

Trots svårigheterna är det viktigt att försöka mäta skuggekonomin för att få en bild av hur verkligheten ser ut. Detta är viktigt inte minst för att kunna ta rätt ekonomiska och sociala beslut. Mätningarna av BNP i ett land används bland annat gällande beslut som världsbanken tar när det gäller att ge lån och bistånd. (Fleming; Farell; Roman 2000 s. 393) Eftersom de fyra olika sektorerna inom skuggekonomin ser så olika ut behöver man separera dem och undersöka dem oberoende av varandra för att få en så reell bild som möjligt av verkligheten (Fleming; Farell; Roman 2000 s. 408).

Skuggekonomin är flytande och det är svårt att se var gränserna går mellan den och den formella ekonomin. Korruption kan sägas ligga mitt emellan dessa båda och överlappa dem på olika sätt. Det finns olika undersökningar på hur korruption och skuggekonomi påverkar varandra och resultaten är nästan lika många som undersökningarna. Dock syns en tydlig skillnad mellan

låginkomstländer och höginkomstländer enligt Schneider och Dreher. Höginkomstländer har oftast fungerande institutioner där man kan få hjälp med att bekämpa korruption, exempelvis att anmäla någon för mutbrott och sen förlita sig på systemets funktion. I ett låginkomstland blir korruption och skuggeekonomi ett komplement till varandra och minst 2/3 av de pengar som tjänas inom skuggeekonomin går direkt in i den formella ekonomin. (Dreher & Schneider 2006 s. 5) Skuggeekonomin förser statsanställda med inkomster och aktörerna inom skuggeekonomin behöver det skydd som statens institutioner erbjuder (Duffield 2001 s. 177). Här blir mutor vardagsmat och något som används för att få vardagen att gå runt.

2.4 Fallet Bosnien

För att få slut på stridigheterna i Bosnien–Hercegovina författades ett fredsavtal, Daytonavtalet. Avtalet undertecknades i november 1995 och ledde till att kriget slutade. Daytonavtalet var en framgång när det gällde att få stopp på kriget, men fick även negativa konsekvenser för landet såväl som för det omkringliggande området.

Daytonavtalet innehöll ett fredsavtal men reglerade också andra områden såsom landets författning och bitar rörande dess ekonomi. (Berglindh 2005 s. 12) Problemet med detta var att hela avtalet applicerades uppifrån och var således helt ogrundat i det bosniska samhället, vilket gjorde att det var svårt att implementera. (Pugh & Divjak 2008 s. 374) Vidare finns i avtalet ingenting om hur landets socialpolitik ska skötas trots att mindre än 1% av BNP används till sociala ändamål och ca 20% av befolkningen befinner sig under fattigdomsgränsen. Den totala andelen fattiga uppgår dock till nästan 50% av befolkningen. (Berglindh 2005 s. 27)

En internationellt öppen marknad anses leda till minskad fattigdom och desperation, men i Bosnien har det istället lett till handel med stulna bilar, droger, sprit och prostitution. (Berglindh 2005 s.55) Enbart maffian i Bosnien omsätter lika mycket som den totala statsbudgeten som 2007 var 15 miljarder dollar (Worldbank 2007) . (Berglindh 2005 s. 33) Genom liberaliseringen i Bosnien–Hercegovina har staten fått mindre inflytande över ekonomin vilket har lett till att fler och fler av de fattiga måste förlita sig på skuggeekonomin för att överleva. (Pugh 1, 2005 s. 13)

I Daytonavtalet reglerades hur de olika etniska grupperna skulle bemötas och hur de skulle skiljas åt för att undvika framtida konflikter. Utifrån power-sharing metoden skulle grupperna samsas om makt och inflytande vilket fick till följd att myndigheterna fragmenterades. Detta gav i sin tur utrymme för möjligheter till korruption och manipulation av systemet. (Pugh & Divjak 2008 s. 375) Man fokuserade alltså på de etniska grupperna istället för på individerna i avtalet.

Under kriget blossade en stor krigsekonomi upp där vapenhandel, droger och andra illegala aktiviteter erbjöd stora inkomster till ett fåtal individer. Efter krigets slut omvandlades krigsekonomin till en del av landets skuggeekonomi, och de

regleringar i Daytonavtalet som sa att människor från olika etniska grupper inte skulle handla med varandra inom ramarna för skuggekonomin upprätthölls inte. (Pugh & Divjak 2008 s. 375)

I Bosnien-Hercegovina utgör skuggekonomin en stor del av landets totala ekonomi, enligt siffror från 2003 uppgår den till ca 50%. (Dell'Anno & Piirisild 2004 s. 4) Skuggekonomin kan omfatta alltifrån grov organiserad kriminalitet till att någon producerar en vara i sitt eget hushåll för att sen sälja varan och få pengar till sin egen familjs överlevnad. Mycket av skuggekonomin i Bosnien-Hercegovina rör sig inom det senare även om också brottsligheten och korruptionen är stor. Det handlar om att själv producera för att överleva eller ta ett informellt arbete där man förhoppningsvis får lön för det jobb man utför.

Formellt sett har landet ca 40 % arbetslöshet men räknar man in de människor som jobbar i den informella sektorn hamnar siffrorna istället på ca 18-20 %. 2004 levde ca 35 % av befolkningen under fattigdomsgränsen och hade mindre än 2 euro om dagen att leva på. Skillnaderna mellan rika och fattiga är väldigt stora och klyftan växer. (Pugh & Divjak 2008 s. 382) Skuggekonomin arbetsmarknad har blivit en väg till överlevnad för människor i Bosnien-Hercegovina och erbjuder möjligheter för många att hålla sig precis över den allmänna fattigdomsgränsen (Pugh 1, 2005 s. 9).

I ett land där många fortfarande är utan vissa grundläggande förnödenheter är det svårt att mobilisera medborgarna i den offentliga sektorn. Det viktigaste blir sin egen överlevnad. (Belloni 2001 s. 171) Att tänka på vikten av att betala skatter blir inte det viktigaste för medborgarna och staten blir på så vis försvagad. Färre betalar skatt vilket leder till skattehöjningar för att kompensera förlusterna.

Bosnien-Hercegovina har bland de högsta sociala avgifterna och höga skatter jämfört med omkringliggande länder och landet är fortfarande beroende av internationell ekonomisk hjälp. (Pugh & Divjak 2008 s. 377) Den hjälp man fått har inte genererat en arbetsmarknad inom den formella sektorn och har inte hjälpt till med att göra staten och rättssamhället attraktivt.

I en undersökning från 2005 visades siffror på ett mycket svagt förtroende för staten bland folket, och hela regionen beskrevs som ett marginaliserat ghetto. (Pugh & Divjak 2008 s. 381) Staten bör agera ledare och tillhandahålla möjligheter för folket, utan en stat att lita på kan man inte heller få igenom någon utveckling. Människor som behöver pengar för att överleva förlitar sig på det arbete som genererar lön. Ett arbete i den offentliga sektorn i Bosnien-Hercegovina behöver inte innebära garanterad betalning och därför är det lättare att arbeta informellt. Många av dessa jobb är illegala, dock förekommer olika former av byteshandel som legal verksamhet inom skuggekonomin. (Pugh & Divjak 2008 s. 383)

Skuggekonomin erbjuder inkomst, bättre möjligheter och social samhörighet för den osäkra befolkningen och den officiella ekonomin i Bosnien-Hercegovina har inte lyckats skapa något som påminner om det system som fanns under tiden som Jugoslavien var enat. (Pugh & Divjak 2008 s. 383) Utan förtroende för staten och fungerande institutioner kommer man inte tillrätta med korruption och skuggeekonomi. (Transparency International: Bosnia and Herzegovina 2007 s. 30)

Bevisligen en miljard dollar i biståndspengar som gick in i landet från internationella organisationer försvann och större delen av dem gick till eliten inom skuggekonomin. (Pugh & Divjak 2008 s. 375; Paris 2004 s. 202) Korruptionen är stor i den politiska sfären i Bosnien–Hercegovina och så länge nationella politiker gynnas av korruptionen kommer arbetet med att minska denna inte att fungera. (Pugh & Divjak 2008 s. 376) På grund av korruptionen så tar det i Bosnien–Hercegovina längst tid att registrera en affärsverksamhet jämfört med andra länder i regionen (Pugh & Divjak 2008 s. 377). Mutor till olika instanser krävs och pappersarbetet tar medvetet mycket lång tid just för att uppmuntra människor till att betala mutor.

Väldigt centralt gällande ekonomin i landet är bankerna och deras system. Privatiseringsprogram sattes igång överallt vid liberaliseringen men när det gällde bankerna i Bosnien–Hercegovina så var de globala kapitalägarna inte bundna till något sådant. Inga direktiv som skulle ha underlättat för de lokala investerarna tillämpades vilket ledde till att bankerna såldes ut och idag ägs 85 % av bankerna av utländska investerare. (Pugh & Divjak 2008 s. 381)

Få satsningar har gjorts för att bygga upp och ut industrin trots att där finns goda möjligheter för expansion och arbetstillfällen. Istället har man satsat på konsumentkredit och bankväsendet, en sektor som ger mer pengar till utländska aktörer än till den nationella industrin. Man har knappt satsat alls på sektorer som genererar arbetstillfällen inom den formella sfären, vilket gett skuggekonomin än större möjligheter att växa. (Pugh & Divjak s. 382)

Utvecklingen i Bosnien går visserligen åt rätt håll men detta sker mycket långsamt och de siffror som presenteras går inte att till fullo lita på. BNP hade 2007 uppnått cirka 60 % av den BNP man hade innan kriget. Dock ändrade man 2006 sättet att räkna ut BNP på, och genom att börja räkna in räntan i den totala ekonomin fick man fram ett högre BNP än det reella vilket vore jämförbart med tidigare siffror. (Pugh & Divjak 2008 s. 381)

En stor del av landets BNP utgörs av pengar som kommer in från diasporan och kontrakterade arbetare från Bosnien–Hercegovina som arbetar i andra länder. År 2003 räknade man med att denna del upptog 17% av den totala BNP och 2006 upptogs 11%. Nedgången berodde på att BNP i sig hade ökat, flytt av individer från Bosnien–Hercegovina till andra länder hade dock inte minskat speciellt mycket. Det är genom denna typ av arbetskraftsutvandring och skuggekonomin som Bosnien–Hercegovina kan konkurrera på den internationella marknaden. Det är också denna grupp av utflyttade arbetare som i stor utsträckning utgör diasporan. (Pugh & Divjak 2008 s.383)

Att ekonomin ser ut som den gör i Bosnien–Hercegovina handlar mycket om att det är brist på förtroende inom den formella ekonomin och den politiska sfären. Det förtroende man som individ behöver känna hittar man istället inom skuggekonomin där det hierarkiska systemet innehåller oskrivna regler som i stor utsträckning efterlevs. Förtroende är något som är ömtåligt och om förtroendet för staten blir skadat är det svårt att bygga upp det igen. (Nordstrom 2007 s. 151f) Som individ vänder man sig till det närmaste som man har förtroende för, de egna nätverk som man känner till där man vet att man får någon sorts inkomst. När många individer rör sig i skuggekonomin rättfärdigar man oftast sitt agerande

genom att tänka att det man själv håller på med inte är olagligt och att ”alla andra också gör det”. De flesta inom skuggekonomin ser inte sig själva som kriminella och de icke-statliga ekonomiska nätverken blir viktigare än de statliga. (Nordstrom 2007 s. 155, 207)

Genom att man vet vad som förväntas av en och vad man kan förvänta sig i utbyte byggs relationer upp som uppfattas som tryggare än de relationer man har med staten och dess olika delar. Rättssystemet och polisen i Bosnien-Hercegovina är fortfarande korrupt trots den stora internationella närvaron på plats, vilket har medfört att förtroendet för det internationella samfundet i landet inte är speciellt stort. I ett efterkrigssamhälle är det väldigt viktigt att man som stat med sina institutioner lyckas skapa ett förtroende hos folk för att kunna se en stabil utveckling i landet.

3 Skuggekonomins roll för utvecklingen och dess konsekvenser

3.1 Individnivå – Nordstrom

I och med att skuggeekonomin enligt Dell'Anno och Piirsild är så stor som ca. 50% i Bosnien-Hercegovina har den lett till en hel del konsekvenser på olika nivåer. (Dell'Anno & Piirsild 2004 s.4) Konsekvenserna på individnivån är av både det positiva och negativa slaget. Ett stort antal människor av Bosnien-Hercegovinas 3,7 miljoner invånare (Worldbank 2007) är involverade i skuggeekonomin på något sätt och för många av dem är det inte ett aktivt val. Man måste försörja sin familj på något sätt och i många fall blir det på det enklaste sättet.

När det gäller människor i Bosnien-Hercegovina som arbetar inom skuggeekonomin är detta huvudsakligen inte av vinstintresse utan för att säkra sin överlevnad. Den nyliberala strukturen man har byggt upp har inte lett till nya jobbomöjligheter utan istället bidragit till ökad arbetslöshet och fattigdom som har lett till en expansion av den informella sektorn. (Bliesemann de Guevara 2005 s. 8)

De aktörer som främst rör sig inom skuggeekonomin är de fattiga medborgarna och när dessa tjänar sitt levebröd inom den informella ekonomin ökar till viss del fördelningen av resurser i samhället. I länder som Bosnien-Hercegovina där arbetslösheten är hög kan skuggeekonomin fungera lite som en social buffert. (Dell'Anno & Piirsild 2004 s. 31; Pugh 1, 2005 s. 9) På så sätt kan man se de positiva delarna av skuggeekonomin på individnivå.

När individer kommer samman och producerar något vare sig det är inom den informella eller den formella ekonomin så bidrar detta till en ekonomisk organisering. Oberoende självhjälpande kooperativ har varit viktiga i efterkrigssamhällen som det i Bosnien-Hercegovina, inte bara för att överleva utan också som drivande krafter för utveckling. Man finner former av samarbete och förtroende som fungerar i det annars svaga samhället. (Pugh 2, 2005 s. 12f; Nordstrom 2007 s. 49) De pengar som individer inom skuggeekonomin genererar stannar oftast i landet och kan bidra till utveckling medan det som tjänas genom exempelvis naturresurser hamnar lätt på utländska bankkonton. (Nordstrom 2007 s. 54)

Trots att skuggeekonomin har spelat en stor roll vad gäller att ge jobb till människor i Bosnien-Hercegovina är anställningsvillkoren mycket osäkra då inga lagar gäller. (Krstic & Sanfey 2006 s. 8) Detta innebär att människor lever i stor

osäkerhet vad gäller deras inkomst. Enligt den undersökning som Krstic och Sanfey gjort är det större chans för de individer som jobbar inom den formella ekonomin att komma ut ur fattigdom än de som jobbar inom den informella. Inom skuggekonomin är det oftast orättvis konkurrens mellan människor och man bidrar inte heller till statskassan vilket i sin tur leder till att staten inte kan hjälpa de som verkligen behöver hjälp. (Krstic & Sanfey 2006 s. 17, 24)

Korruption är en del av skuggekonomin där individer inom staten nyttjar pengar till privata intressen på andras bekostnad. Ett pengaflöde som sällan kommer staten till del utan enbart förser den korrupte individen. (Nordstrom 2007 s. 58) Detta är inte heller något som är positivt vare sig för staten eller för befolkningen. Korruptionen i Bosnien-Hercegovina är stor, individer utnyttjar det svaga systemet och liberaliseringen har bidragit till dess utbredning. (Divjak & Pugh 2008 s. 373ff, 380f)

Carolyn Nordstrom är en antropolog som har gjort undersökningar bland individer i skuggekonomin och därigenom sett hur olika konsekvenser framträder. Det som Nordstrom huvudsakligen vill poängtera är vikten av att samhället ser skuggekonomin och vad som händer i den. Det som man inte ser blir inte bara osynligt utan även outhärligt till slut. Om vi inte ser skuggekonomin, dess makt, möjligheter och gränser blir bristen på kunskap farlig menar Nordstrom. (Nordstrom 2007 s. 208)

De hypoteser som Nordstrom tagit fram grundar sig för det mesta i postkonfliktuella utvecklingsländer, men hon har även gjort undersökningar i utvecklade västländer och resultaten visar på att skuggekonomin inte är ett lokalt utan ett globalt fenomen. Nordstrom menar att det är där informell och formell ekonomi möts som den globala ekonomin formas. Ekonomin är ett nätverk av legal och illegal verksamhet, linjen som skiljer dem åt är inte självklar. (Nordstrom 2004 s. 36f, 222)

Nordstrom menar att i utvecklingsprocessen i efterkrigssamhällen kan man inte förbise skuggekonomin då den i de flesta fall är så stor att det är i den som utveckling sker. Den är inte bara en källa till överlevnad för individen utan även en källa för utveckling och för samhället i sig. (Nordstrom 2004 s. 211, 216f)

I Bosnien-Hercegovina så har skuggekonomin hjälpt människor till viss del på individnivå och det finns de som menar att skuggekonomin kan vara ett komplement till den officiella ekonomin som Choi och Thum (s. 819). Men när det gäller staten i Bosnien-Hercegovina så har skuggekonomin främst haft negativa konsekvenser.

3.2 Statsnivå – IBL

Att skuggekonomin medför främst negativa men också några positiva konsekvenser för individerna och staten i Bosnien-Hercegovina är föga överraskande. Vad som däremot är viktigt att lyfta fram är att det finns stora skillnader i hur skuggekonomin som fenomen påverkar samhällets nivåer. Vi kommer här att presentera de negativa konsekvenserna för staten vad gäller

skuggekonomin utbredning i Bosnien-Hercegovina samt diskutera dessa utifrån Paris IBL-teori. Anledningen till att vi enbart presenterar de negativa konsekvenserna är att det egentligen inte finns några positiva delar av skuggekonomin som gynnar staten. Visserligen kan man hävda att en viss del av pengarna som rör sig i den informella ekonomin kommer staten till del genom handel. Dock kvarstår det faktum att staten undermineras och försvagas av korruption och skuggeekonomi, och det är detta som vi kommer att belysa här.

Under tiden som Jugoslavien var ett enat land vände sig människorna vid en stat som hade full kontroll över samhället. Förändringarna som skett i samhället idag har försvagat staten, vilket skapat en krock mellan människors förväntningar på vad en stat ska vara och vad den bosniska staten idag kan erbjuda. För att en stat ska kunna fungera fullt ut krävs att den erkänns och accepteras av sin befolkning. (Bliesemann de Guevara 2005 s. 5) Staten i Bosnien-Hercegovina visar att existensen av en parallell struktur har en negativ inverkan på ett lands regering och styre. I Bosnien-Hercegovina har privata säkerhetsstyrkor tagit ifrån staten dess monopol på våld, och människor har kommit på ett sätt att undkomma statens skattemonopol; nämligen att delta i skuggekonomin. (Bliesemann de Guevara 2005 s. 5) De neoliberala förändringar som skett i landet har inte lett till en jämnare fördelning av resurser utan istället till att staten tappat kontrollen över stora delar av samhället och att den informella sektorn inom både den ekonomiska och den politiska sfären har ökat. Detta i sin tur har lett till en alltmer försvagad stat som får allt svårare att återta de delar som förlorats till aktörer inom skuggekonomin. (Bliesemann de Guevara 2005 s. 7)

Inom sjukvårdssektorn i Bosnien-Hercegovina har skuggekonomin och korruptionen fått stora konsekvenser. Genom att läkare och sköterskor får dåligt betalt i den offentliga sektorn har många av dem istället börjat verka i den privata sektorn. Detta har lett till ökad korruption inom den offentliga sektorn då de läkare och sköterskor som är kvar kräver pengar under bordet för att genomföra undersökningar och operationer. (Bliesemann de Guevara s. 9) Makten i Bosnien-Hercegovina går idag inte via staten utan istället via nätverk på individnivå där egna vinstdrivande intressen står i fokus. Förändringen från formell till informell sektor gynnar de aktörer som har möjlighet att verka som mellanhand i relationen mellan globala marknaden och den lokala ekonomin samt relationen mellan den formella och den informella sfären. (Bliesemann de Guevara s. 9)

Genom den liberaliseringsprocess som påbörjats i Bosnien-Hercegovina har statens svagheter börjat synas allt tydligare. Avsaknaden av fungerande institutioner verkar till fördel för etableringen av informella ekonomiska aktiviteter som i sin tur bidrar till större skuggeekonomi. (Bliesemann de Guevara 2005 s. 5)

Det internationella samfundets fredsbyggande baseras som tidigare nämnt på tanken om att demokratisering och liberalisering gynnar framväxandet av hållbar fred, och många forskare håller med om detta. Stabila demokratiska stater tenderar visserligen att vara fredliga mot andra stabila demokratier, men övergångsperioden mot demokrati är ofta mycket instabil och präglas i de flesta fall av våld och oroligheter. (Paris 2004 s. 6)

Paris menar att det är själva liberaliseringsprocessen som orsakar instabilitet då det i ett post-konfliktuellt samhälle oftast saknas stabila institutioner som kan verka stabiliserande. (Paris 2004 s. 185) Att liberalisering och demokratisering verkar leda till hållbar fred håller Paris med om, dock menar han att det fredsbyggande som sker idag angriper problemet från fel håll. IBL-teorin går ut på att institutionsbyggandet är det som måste ske först, för att liberalisering och demokratisering ska kunna genomföras så smärtfritt som möjligt och generera så bra resultat som möjligt. (Paris 2004 s. 7-8) Ett ramverk bör skapas innan man öppnar upp samhället och marknaden för konkurrens, för att upprätthålla ordningen och reglera delar av systemet. Utan detta kommer syftet med reformerna inte att kunna uppfyllas. (Paris 2004 s. 187-188)

Vid demokratisering efter en konflikt tenderar man idag att så fort som möjligt genomföra demokratiska val för att få in staten på "rätt" spår. I Bosnien-Hercegovina skedde detta i september 1996, inte ens ett år efter det att man undertecknat Daytonavtalet. Istället för att be folket om att enas bakom en president försökte man införa ett delat ordförandeskap som skulle fyllas av tre personer, en ur varje etnisk grupp. Dessa tre skulle tillsammans ena folket och fatta beslut. För att undvika att två av dessa gick ihop och motarbetade den tredje gav man alla varsitt veto, som de fick använda när de ansåg att detta behövdes. Eftersom valet hölls så pass nära inpå krigets upplösning var dock de tre valda presidenterna starka nationalister och de hade inget intresse av att samarbeta med varandra, således missbrukades veto-rätten och beslutsmekanismen låstes gång på gång. (Paris 2004 s. 192-193) IBL-teorin förespråkar att valprocessen bör ske när samhället känns moget för att hålla och genomföra ett demokratiskt val, och att detta inte ska vara en del av den inledande processen av fredsbyggandet. Eftersom valet i mångt och mycket sker i institutionerna i samhället är det viktigt att dessa först är starka innan valet genomförs. (Paris 2004 s. 189)

Att man i Bosnien-Hercegovina tappat monopolet på våldsanvändningen till privata aktörer tyder på en väldigt svag stat. Paris menar att det viktigaste för en stat som befunnit sig i konflikt är att denna återtar våldsmonopolet innan det blir möjligt att bygga institutioner och fortsätta utvecklingen mot demokrati och liberalisering. (Paris 2004 s. 206-207)

Problemet med att liberalisera innan man bygger institutioner syns tydligt i Bosnien-Hercegovina, där det var det internationella samfundet som ställde krav på en snabb ekonomisk reform mot bland annat marknadsliberalisering och utförsäljning av statliga bolag. Då samhället fortfarande var splittrat efter kriget var det de som profiterat på krigsekonomin som hade starka positioner inom både ekonomin och politiken, och som fick möjlighet att sko sig på utförsäljningen. Genom icke-transparenta avtal och personliga relationer såldes bolagen för underpriser till mer eller mindre oseriösa aktörer, vilket ytterligare spädde på korruptionen och ökade den informella sektorns inflytande. Istället för att få en öppnare och mer transparent ekonomi fick man alltså det motsatta, vilket ofta blir konsekvensen av en alltför tidig liberalisering. (Paris 2004 s. 202)

4 Resultat

4.1 Svar på forskningsfråga och diskussion

Vi avslutar denna uppsats med att besvara forskningsfrågan om vilka konsekvenser den utbredda skuggekonomin fått för det post-konfliktuella samhällets utveckling i Bosnien-Hercegovina. Vår teorianvändande undersökning visar att skuggekonomin haft både positiva och negativa konsekvenser för det bosniska samhället. För individerna fyller skuggekonomin en viktig funktion i form av en social buffert som upptar platsen där staten inte räcker till. Den erbjuder arbetstillfällen, inkomster och ett socialt skyddsnet som blivit outhärligt för många. Eftersom korrruptionen i det bosniska samhället är utbredd har människor kommit att anpassa sig efter informella lagar som styr stora delar av skuggekonomin.

För staten har konsekvenserna i princip varit enbart negativa. Då människor involverar sig i den inofficiella ekonomin istället för den formella minskar skatteintäkterna vilka utgör de största inkomsterna för en stat. På grund av detta har den bosniska staten bland annat fått svårt att bygga upp institutioner, ett fungerande rättsväsende och en stark offentlig sektor. Påtvingandet från det internationella samfundet att liberalisera marknaden i Bosnien-Hercegovina har bidragit till att skuggekonomin har vuxit så mycket som den har gjort och detta i sin tur har påverkat landets utveckling som gått väldigt långsamt.

De positiva konsekvenserna som skuggekonomin medfört för människorna i samhället går enbart att se på individnivå, om man flyttar upp perspektivet på en högre nivå och ser till samhället i stort så väger de negativa konsekvenserna över. Trots att vissa nätverk och individer som verkar inom skuggekonomin kan klara sig väl och rentav blir rika så marginaliseras de flesta fortfarande. Individer överlever genom att anpassa sig till skuggekonomin, och detta i sin tur urholkar statens resurser och trovärdighet vilket driver ännu fler individer från den officiella sektorn in i skuggekonomin. Detta är den onda cirkel som det bosniska samhället fastnat i.

Enligt Nordstrom genererar det arbete som pågår inom skuggekonomin utveckling i samhället genom att pengar kommer in i den officiella sektorn. Vi kan dock inte se att så är fallet i Bosnien-Hercegovina där skuggekonomin är stor medan utvecklingen efter kriget är liten och går väldigt långsamt. Paris teori om betydelsen av att institutionsbyggande kommer före liberalisering visar på brister i arbetet med statsbyggande som det internationella samfundet bedrev i Bosnien-Hercegovina. Vi menar att om man istället format sitt arbete mer efter IBL så

hade staten i Bosnien-Hercegovina kunnat stärkas vilket hade lett till ett stabilare samhälle och en bättre grund för vidare utveckling. Vi uppmuntrar andra till vidare forskning inom detta område trots att det av vissa anses som ett osäkert studieobjekt. Det finns mycket att dra lärdom av från studier kring skuggekonomin.

5 Referenser

- Belloni, Roberto, 2001. "Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina". *Journal of Peace Research*, vol. 38, no. 2, s. 163-180.
- Berglin, Ulla (Red.), 2005. *Daytonavtalet – Mönster eller Monster? Röster om Balkan 1994-2005*. Göteborg: Folkuniversitetets Akademiska Press.
- Blieseman de Guevara, Berit, 2005. "External State-building in Bosnia and Herzegovina – A Boost for the "re"-institutionalisation of the State or a Catalyst for the Establishment of Parallel Structures?", <http://www.kakanien.ac.at/beitr/theorie/BBliesemandeGuevara2.pdf>
- Choi, Jay Pil; Thum, Marcel, 2005. "Corruption and the Shadow Economy". *International Economic Review*, vol. 46, no. 3, s. 817-835.
- Dell'Anno, Roberto; Piirisild, Marje, 2004. "Estimate of Non-Observed Economy in Bosnia and Herzegovina", http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnadg958.pdf, 3 december 2008. (Paper presented through US Aid, FSVC)
- Divjak, Boris; Pugh, Michael, 2008. "The Political Economy of Corruption in Bosnia and Herzegovina", *International Peacekeeping*, vol. 15, no. 3, s. 373-386.
- Duffield, Mark, 2001. *Global Governance and the New Wars – The Merging of Development and Security*. London: Zedbooks Ltd.
- Fleming, Matthew H.; Roman, John; Farrell, Graham, 2000. "The Shadow Economy", *Journal of International Affairs*, vol. 53, no. 2, s. 387-409.
- Isbister, John, 2006. *Promises Not Kept – Poverty and the Betrayal of Third World Development. 7th edition*. Bloomfield: Kumarian Press.
- Johannessen, Asbjörn; Tufte, Per Arne, 2003. *Introduktion till samhällsvetenskaplig metod*. Malmö: Liber AB.
- Krstic, Gorana; Sanfey, Peter, 2006. "Mobility, Poverty and Well-being among the Informally Employed in Bosnia and Herzegovina", *European Bank for reconstruction and development*, Working paper no. 101, Oct. 2006.
- Mac Ginty, Roger; Richmond, Oliver, 2007. "Myth or Reality: Opposing Views on the Liberal Peace and Post-War Reconstruction", *Global Society*, vol. 21, no. 4, s. 491-497.
- Nordstrom, Carolyn, 2004. *Shadows of War – Violence, Power, and the International Profiteering in the Twenty-First Century*. London: University of California Press.
- Nordstrom, Carolyn, 2007. *Global Outlaws – Crime, Money and the Power in the Contemporary World*. London: University of California Press.
- Orviska, Marta; Caplanova, Anetta; Medved, Jozef; Hudson, John, 2006. "A Cross-section Approach to Measuring the Shadow Economy", *Journal of Policy Modeling*, vol. 28, s. 713-724.

- Paris, Roland, 2004. *At Wars End – Building Peace After Civil Conflict*. New York: Cambridge University Press.
- Pugh, Michael (1), 2005. “Liquid Transformation in the Political Economies of BiH and Kosovo”, http://www.brad.ac.uk/acad/twe/papers/Pugh,_Mike_-_Liquid_Transformation_in_the_Political_Economies_of_BiH_and_Kosovo.pdf, 20 december 2008. (Paper presented at TD10 International Studies Association Honolulu March 2005.).
- Pugh, Michael (2), 2005. “The Political Economy of Peacebuilding: A critical theory perspective”, *International Journal of Peace Studies*, vol. 10, no. 2, s. 23-42.
- Schneider, Friedrich; Dreher, Axel, 2006. “Corruption and the Shadow Economy: An Imperical Analysis”. *CREMA (Center for Research in Economics, Managements and the Arts)*, working paper no. 2006-01.
- Theorell, Jan; Svensson, Torsten, 2007. *Att fråga och att svara – Samhällsvetenskaplig metod*. Malmö: Liber AB.
- Transparency International, 2007. “National Integrity System Study – Bosnia and Herzegovina 2007”, <http://www.transparency.org>, 28 december 2008.
- Worldbank, 2007, Country Bosnia-Herzegovina, Data and Statistics. <http://web.worldbank.org>, 8 januari 2009.